

о. Юрій Мицик,
Марина Болгарова

Archiwum Chełmskie. T. 3.—A. Gil. Prawosławna eparchia Chełmska do 1596 roku. (Lublin—Chełm. 1999.—260 s.)

У часи існування "червоної" Російської імперії (СРСР) під заборону потрапили дослідження історії тих етнічних українських земель, які не входили до складу УРСР. Оскільки ж компартійне керівництво СРСР трактувало релігію як "опіум для народу", то майже не досліджувалася історія Православної Церкви. Якщо додати, що компартійне керівництво ПНР дотримувалося аналогічних поглядів, то стає зрозумілим, чому історія Православної Церкви на Холмщині до недавнього часу була "terra incognita".

З розпадом СРСР, падіння комуністичних режимів у Східній Європі ситуація змінилася й історики обабіч Західного Бугу можуть, врешті, провадити дослідження закритої раніше проблематики. Свідченням цього є і започаткована серія ("Холмський архів"), початок якої приурочено вочевидь до 2000-ліття Різдва Христового. Про це виразно свідчать вступні слова до серії владик Авеля, православного єпископа Люблінського та Холмського, та Юзефа Жицінського — католицького архиєпископа Люблінської митрополії.

До видання у серії "Холмський архів" заплановано три томи. Перший том присвячується історії Православної Церкви у Любліні та Люблінщині, другий — впливу Берестейської унії 1596 р. на Холмщину і Підляшшя. Їх, однак, випередив 3-й том і в цьому є своя логіка, оскільки тут мова йде про події ранішого часу. Третій том серії містить у собі власне монографію А. Гіля.

Вона писана польською мовою і лише висновки перекладені українською (цей переклад здійснено люблінським істориком Григорієм Купріяновичем).

В основі монографії А. Гіля лежить його ж докторська дисертація, виконана в КУЛ (Католицькому університеті Любліна) під керівництвом відомої польської дослідниці Ганни Дильонгової і захищена у 1999 році.

Одразу відзначимо, що монографія А. Гіля є поважним науковим дослідженням, яке вимагає розгорнутої рецензії. Нашим же завданням тут є лише повідомити українським історикам про вихід у світ книги, яка нарешті дає повноцінне висвітлення однієї з найважливіших проблем історії давньої Холмщини. Відзначимо, що при написанні монографії А. Гіль використав не тільки найважливіші дослідження з даної проблематики, а й широке коло джерел, у першу чергу архівних. Він плідно попрацював у польських та українських архівосховищах (Архів головний актів давніх у Варшаві, Держархів у Любліні, Архієпископальний архів у Любліні, Національна бібліотека у Варшаві, Музей народного будівництва у Сяноці, ЦДІА України у Львові, Львівська бібліотека ім. В. Стефаника НАН України).

Монографія складається з 5 розділів, висновків і додатків. У 1-му розділі ("Межиріччя Вепра і Бугу у ранньому середньовіччі") мова йде про заселення Холмщини, етнічний характер її населення, державну приналежність регіону тощо. У 2-му розділі ("Генеза епархії") висвітлюється питання про формування структур Православної Церкви у регіоні, політику Данила Галицького та його спадкоємців щодо Холмщини. Назви 3—5 розділів говорять самі за себе: 3. "Історія епархії від виникнення до 1596 року"; 4. "Територія і кордони, внутрішня структура епархії"; 5. "Парафіяльна мережа епархії".

У додатку 1 перераховано православні парафії Холмщини (всього 449), які існували на момент Берестейської унії 1596 р.; у додатку 2 — подано перелік православних холмських єпископів з моменту виникнення епархії до 1596 р.

Додана й карта-схема, на якій позначені головні парафії Холмщини у XIII—XVI ст.

З головними висновками автора, які є логічними й аргументованими, можна цілком пого-

дитися. Автор має рацію, коли твердить, що саме Православна Церква "почала християнізацію цих земель і перша створила тут свої церковні структури, які мали тривалий характер"; коли відзначає роль Галицько-Волинського князівства (і конкретно Данила Галицького) тощо. На підставі значного фактичного матеріалу було встановлено територію Холмської єпархії і динаміку її змін, поділ на протопопії (автор встановив щонайменше 12 протопопій у XVI ст., а саме: белзька, бузька, городельська, грубешівська, люблінська, любомльська, потелицька, ратненська, сокальська, тишівецька, холмська та щебрешинська); кількість парафій. Аргументовано доводиться, що кількість парафій Холмської уніатської єпархії, яку досі визначали у 200—250, є явно перебільшеною. А. Гілем зроблено й ряд інших важливих висновків, але за браком місця ми змушені обмежитися лише вище наведеними.

Звичайно, є моменти, які викликають дискусію і навіть заперечення. Дивно знаходити у солідному дослідженні трактування терміну "Укра-

їна" (щодо "західних периферій держави") як "окраїни". Нагадаємо, що вперше цей термін з'являється на сторінках Київського літопису під 1187 р. і йдеться при цьому про землі дуже близькі до столиці держави — Києва (Переяславщина). Отже, термін "Україна" тут, як і щодо галицьких земель, було вжито літописцем у значенні "край, країна". Не можна погодитися і з висновком, згідно з яким вхід Холмщини до складу "руської держави мав вирішальний вплив на етнічний характер місцевого населення, оскільки раніше цей регіон був типовою перехідною територією" (с. 256). На наш погляд, саме домінування русинського (українського) населення у цій дійсно лімітрофній зоні стало причиною закономірного входження її до Київської Русі, а пізніше — до Галицько-Волинського королівства.

Але не ці моменти визначають обличчя монографії, яка без сумніву вносить вагомий внесок у справу дослідження історії Холмщини. Покладено добрий початок серії "Холмський архів", яка, сподіваємось, буде належно продовжена.